

A MUNKAVÉDELEM ÉS A MUNKAEGÉSZSÉGÜGY INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON A II. VILÁGHÁBORÚIG, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MUNKÁLTATÓ FELELŐSSÉGÉRE

MÁDI SAROLTA*

I. Bevezető gondolatok

A munkavédelem és a munkaegészségügy feladata a munkát végző, dolgozó ember testi épségének és egészségének megóvása. Dolgozatomban a munkavédelem és a munkaegészségügy kialakulását, fejlődését vettem górcső alá Szent István törvényétől a II. világháborúig. Elemzem az első „munkavédelmi törvény” rendelkezéseit, majd bemutatom a kötelező beteg- és balesetbiztosítás szervezetét, működését, továbbá a biztosítás keretében üzemi baleset esetén nyújtott ellátásokat. Mindezekkel párhuzamosan vizsgálom a munkáltató felelősségét baleset, foglalkozási betegség esetén és ismertetem az iparfelügyeletnek, továbbá a biztosítónak a munkabiztonság területén kifejtett tevékenységét.

II. A munkásvédelem kezdetei

Hazánkban a munkával kapcsolatos ártalmak elleni intézkedések gyökerei az államalapításig nyúlnak vissza. Szent István 1030-ban kelt „Ius regale minerale” bányaregáléja már rögzíti a „bányapolgárok” biztonságos foglalkoztatásának előírásait.¹ A munkásbiztosítás kezdetleges formái az önszegélyezés és közös kockázatviselés jegyében már a XIII-XIV. században kezdtek kibontakozni. A munkakörülményekkel járó fokozottabb veszély érzete és a szolidaritás nagyobb átérzése legtöbbször a bányamunkások önkéntes társulásaihoz, a bányatársulások megalakításához vezetett. 1220-ban Selmecebányán bányakórház működött. Nagy Lajos korától már működnek a bányapénztárak, amelyek a 15. században

* DR. MÁDI SAROLTA

mestertanár

Debreceni Egyetem

Egészségügyi Főiskolai Kar, Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék

4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 2-4.

¹ Dr. Galgóczy Gábor: A foglalkozás-egészségügy központi intézménye, Hippocrates I. évf. 1. szám, 26. o.

saját orvost is alkalmaztak.² A szakirodalom első bányatárspénztárként a felvidéki bányagróf Thurzó János bányájában 1496-ban alakult bányatársládákat említi.³ Az önkormányzattal működő bányatárspénztárak a tagoktól levont járulékból és a bányatulajdonos hozzájárulásából fizették a segélyeket. Betegség esetén pénzbeli támogatást, orvosi kezelést és gyógyszer, valamint temetési támogatást nyújtottak. A munkaképtelen tagoknak, özvegyeknek és árváknak rendszeres ellátást folyósítottak.⁴

A XIV. században megalakultak az első céhek. A céhsziszter első fennmaradt nyoma (Ábel mester céhmester sírköve, Buda) 1346-ból származik.⁵ 1376-ban Nagy Lajos szabályozta és kötelezővé tette a céhsziszter, később Mária Terézia, majd II. József, végül 1804-ben I. Ferenc reformálta meg a céheket. A céhek működését a céh szabályzat szabta meg, meghatározta a céhtestület és a céh tagok jogait és kötelezettségeit. A céhbeállítás a 10- 12 éves inas szerződésével kezdődött, akinek az inasévek alatt tilos volt mesterét elhagyni, becsületet, jó magaviseletet és szorgalmat kellett tanúsítania. Ugyanakkor a mesternek jó bánásmódban kellett inasát részesíteni „családtagként” volt köteles kezelni. A céhsziszter pontosan meghatározta a munkaidőt. Minden céh segítette, védelmezte – anyagi értelemben is – tagjait, erre a célra Céh-pénztárakat tartottak fenn, melybe a tagok rendszeresen egy összeget befizettek. Ez szolgált az özvegyek, árvák vagy szükség szerint a bajba jutottak anyagi támogatására. Az 1573-as Miksa-féle bányarendtartás (Bergordnung) már szabályozta a bányászat területén a napi nyolc óras munkaidőt, illetve a nők és gyermekek bányabeli munkavégzésének korlátozását. 1721-ben jelent meg Antal István A fémek okozta néhány betegségről című tanulmánya. 1824-ben Huszár Mózes leírta az ólom okozta betegség tüneteit. (A bor kioldja az ólmot az edények ólomházából.)⁶

III. Az első munkavédelmet is érintő jogszabályok

A munkavédelem hazánkban több mint 100 éves múltra tekint vissza. Az első munkavédelmet is érintő törvénycikkeket a 19. század második felében alkották meg. Ezek a következők:

² Uo.

³ Dr. Izsó István: A magyar bányászat jogi szabályozásának és hatósági felügyeletének története (<http://www.mbfh.hu/hu/bemutakozas/tortenet/index>).

⁴ A bányatársládák, illetve a bányapénztárak 1950-ig működtek.

⁵ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526, Osiris, Budapest, 2005., 111. o.

⁶ Dr. Balogh Sándor: Foglalkozási megbetegedések, a foglalkozás-orvostan és a munkahigiéné nemzetközi és magyarországi története (<http://www.szote-u.szeged.hu>) 12. o.

Az 1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről és az 1840. évi XVII. törvénycikk a gyárak jogviszonyáról, melyek a kereskedelmi szabadságot alapozták meg már tartalmaztak szociális szabályokat is. A „kereskedő tanítványa” törvény alapján követelhetette a kereskedőtől – betegsége esetén – az orvosi ápolást. Az 1840. évi XVII. törvénycikk 1. §-a értelmében gyáraknak olyan intézetet tekintettek „amelyekben ugyanazon ipari-készítmények előállításához szükséges minden részletmunkát egy fővezérlet alatt készíttetnek”. A gyermekek tekintetében kikötötték, hogy az egészségre és fejlődésre ne legyen ártalmas, a 12-16 év közötti fiatalok munkaidejét napi 9 órában maximálták és biztosították 1 órás megszakítást.

1854. május 23-án Magyarország területén bevezették az 1854. évi Osztrák Általános Bányatörvényt.⁷ A törvény a korábban privilégiumokon és rendeleteken alapuló bányatárspénztári intézményt törvényi lapokra emelte, amellyel megteremtette a szociális gondoskodás jogintézményei további fejlődésének lehetőségét a bányászat területén.

Az 1848-1849-es forradalom és azt lezáró 1867-es kiegyezés fontos előrelépést jelentett Magyarország modern polgári állammá való átalakulása felé. A kapitalista átalakulás fő gátjai közül a feudális nagybirtok, változatlanul megmaradt. Az ipari fejlődés főként az osztrák, német, francia, svájci tőke segítségével ment végbe. A kiegyezés után felgyorsult a kapitalizmus fejlődése és ezzel megnyílt az út a modern nagyipari munkásság kialakulásához. Ezt mutatja a munkások számának növekedése. 1848-ban 140 ezer, 1857-ben 220 ezer és 1870-ben 400 ezer munkás dolgozott az iparban és a bányászatban.⁸

Az ipari termékek jelentős részét a kisiparban állították elő. Nagyipari termelést a bányászatban, a szén- és vasiparban, a szesz-, malom- és cukoriparban és a gépgyártó iparban folytattak. A mezőgazdaságban a nagybirtok rendszer nem változott, de a kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban is felgyorsult. Az országban magyarányú vasút építés vette kezdetét.

A kiegyezést követően kialakultak a munkásszervezetek megalakulásának lehetőségei, és a munkásmozgalom első lépései hozzásegítették a munkások tömegeit, hogy harcot kezdjenek helyzetük javításáért. Magyarországon, szemben Nyugat-Európával törvényes munkavédelemről, még nem lehetett beszélni. Számos munkásegylet jött létre, de ezek között csak néhány foglalkozott betegségyekezéssel.

⁷ A törvény formailag 1961. július 1-ig maradt hatályban.

⁸ Petrák Katalin: A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért. Sándor Vilmos: A tőkés gazdaság kibontakozása Magyarországon 1848-1900. Kossuth, Budapest, 1958., 26-27. o.; A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth, Budapest, 1972., 12. o.

Ezek közül a legjelentősebbek az önkéntes segélyezésen alapuló, Budapesti Kereskedelmi és Betegápoló Egyesület mely 1846-ban jött létre (később a Ferncz József Kórház, majd a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének jogelődje lett), a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűszedők Segélyező Egyesülete, a bőröndösök, szíjgyártók és nyergesek, az óbudai gőzhajógyári ácsok, az óbudai hajógyári kovácsok és a pesti kőműves segédek betegségsegélyező egyesületei voltak.

A kiegyezést követően jelentős számban tértek haza külföldről munkások, akik már megismertek a Nyugat-Európában elterjedt szocialista eszmékkel. Célul tűzték ki egy minden szakma munkásait magába foglaló, politikai munkásegylet létrehozását.

1868. február 9-én megalakult az Általános Munkásegylet, melynek elnökévé Hrabje Jánost választották meg, aki tagja volt az I. Internacionálé Főtanácsának.

Az egylet alapszabályának 2. § 5. pontja kimondta, hogy az egylet egyik célja „a betegek, rokkantak részére egy pénztár alakítása, oly célból, hogy a szerencsétlenül járt egyleti tagok özvegyei és árvái szűkölködő helyzetükön könnyíteni lehessen”.

1868 januárjában – a burzsoá liberális körök irányításával is létrejött egy „munkásszervezet”, Buda-Pesti Munkásegylet, mely szintén felkarolta az önszegélyezési törekvéseket és létrehozta 1870-ben az Általános Munkás-Betegsegélyező és Rokkantspénztárt melyet röviden Általános Pénztárnak neveztek. A két egylet között szoros együttműködés alakult ki és 1871 tavaszán a két egylet egyesült.

Az induláshoz szükséges alaptőkét a munkások a maguk köréből igyekeztek összegyűjteni. Az alapítás és az indulás költségeihez a belügy-miniszter 400 forinttal járult hozzá.⁹

Az Általános Pénztár fő célkitűzése egy egységes munkásbiztosító megteremtése volt. Tagja lehetett minden 12-60 év közötti férfi és nő. A belépéskor beíratási díjat kellett fizetni. A tagoknak a heti tagdíjárulékért ingyenes orvosi ellátás és gyógyszer járt. Keresőképtelenség esetén táppénzre voltak jogosultak. A Pénztár a nevében foglalt rokkantsági feladatának nem tudott eleget tenni, erre a befizetések nem bizonyultak elégségesnek, ezért ezt az ágazatot 1870 végén törölték az alapszabályból.

⁹ Farkas Károly: Jelentés a Budapesti Általános Munkás Beteg- és Rokkantspénztár céljáról, szervezéséről és tizenöt éves működésének eredményéről, statisztikai táblákkal az 1870-1884. évig terjedő időközökben megbetegedett egyleti tagok (különböző iparágakra tartozó munkások) kórisméjéről. Az Általános Munkás Beteg- és Rokkantspénztár kiadása, Budapest, 1885.

A Pénztárnak írásbeli egyezmény alapján gyárak is tagjai lehettek, amennyiben a havi befizetések összegét biztosítani tudták. 1870 májusában több gyár, köztük az Első Magyar Gépgyár, a budai Ganz-féle vasöntöde, a Ganz budai gyár munkásai is csatlakoztak az Általános Pénztárhoz. 1882-ben az Általános Pénztár már 55 budapesti céggel állott kapcsolatban.¹⁰

Hazánkban az 1872. évi VIII. törvénycikk (első ipartörvény) felszámolta a céheket és rögzítette, hogy „minden gyáros köteles gyárában saját költségén mindazt létesíteni és fenntartani, ami tekintettel az iparterület és a telep minőségére, a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgál”. Az a gyáros, aki ezt a kötelezettségét nem teljesítette azt 100 forinttól 300 forintig terjedő pénzbírsággal sújthatta az iparhatóság. Elsőfokú iparhatóságként a községekben a szolgabíró, rendezett tanáccsal bíró városokban a várostanács, a törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőri (kapitányi) hivatal járt el, míg másodfokon a törvényhatósági joggal felruházott városokban a város tanácsa, minden egyéb városokban és községekben az alispán.

A műhelyekben munkarendet kellett kifüggeszteni, melynek kötelező tartami elemei a következők voltak: (1) a dolgozó személyzet különféle osztályzata és foglalkozása, a nők és gyermekek alkalmazásának módozata, tekintettel testi erejükre és a gyerekek iskolai kötelezettségére; (2) a munkaidő tartama; (3) a leszámolás idejére és a munkabér kifizetésére vonatkozó határozmányok; (4) a felügyelő egyének jogai; (5) a munkásokkal való bánásmód megbetegedés vagy szerencsétlenség eseteiben; (6) a munkarend áthágóira szabott bírságok; (7) a felmondási határidő és azok esetek, melyekben a szerződési viszony azonnal felbontható.

A törvény rendelkezett a gyermekek alkalmazásáról is. Tíz év alatti gyermekek alkalmazását nem engedélyezte, míg a 10 és 12 év közötti életkorúakat csak az iparhatóság engedélyével engedte alkalmazni. Napi munkaidejük nem haladhatta meg a 8 órát és emellett az iskolát is kötelesek voltak látogatni. A 16. évet még be nem töltött munkásokat általában csak olyan munkára lehetett alkalmazni, mely egészségüknek nem árt és testi fejlődésüket nem gátolja.

A jogszabály a nappali munkát reggeli 5 óra előtt kezdeni, és esti 9 órán túl kiterjeszteni nem engedélyezte. Az iparhatóság feladatává tette, hogy a törvény rendelkezéseinek megtartását kiküldöttjei útján ellenőrizze. Iparbizottságot állított fel az iparosok és a tanoncok, segédek vagy munkások között felmerült, a munka- vagy tanviszony megkezdésére, folytatására vagy megszűnésére, vagy az ezekből eredő kártérítési követelések rendezésére.

¹⁰ Ecseri Lajos: A munkássegélyezés ügye Magyarországon, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1884., 16. o.

A törvény több hiányossággal bírt. Nem rendelkezett a növédelemről és nem határozta meg, hogy az iparhatóság milyen gyakorisággal köteles ellenőrizni a gyárat.

Ezt követte 1884-ben a második ipartörvény számos munkavédelmi szabállyal.

A törvény előírta, hogy: „A 16 évet még be nem töltött munkások vagy éppen nem, vagy csak bizonyos föltételek mellett alkalmazhatók azon iparágakhoz tartozó gyárakban, melyek egészségtelenek vagy veszélyesnek nyilvánítottak és egyáltalában csak olyan munkára alkalmazhatók, mely egészségüknek nem árt és testi fejlődésüket nem gátolja.”

A törvény 121. §-a alapján bevezették az iparhatósági megbízott intézményt, melynek hatásköre a fővároson kívül a nagyobb létszámot foglalkoztató vidéki gyárakra terjedt ki. A törvény végrehajtását az iparhatóság hatáskörébe utalta, amikor előírta, hogy „az iparhatóság köteles a gyárat kiküldöttje által évnegyedenként legalább egyszer megsejmléltetni, s a törvény rendeleteinek megtartásáról meggyőződést szerezni.”

Az iparhatósági megbízottakat a szolgabíró székhelyén lakó iparosok (kereskedők) évente választották és hatáskörük az elsőfokú iparhatóság területére terjedt ki. Az iparhatósági megbízott feladatai a következők voltak: (1) az iparhatóság, esetleg testület, lajstromainak ellenőrzése; (2) a tanonciskolák látogatása; (3) a gyárak megsejmlélése.

Nem határozta meg azonban a törvény, hogy a meglevő gyárak számához viszonyítva hány iparhatósági megbízottat kell alkalmazni és nem rögzítette, hogy milyen jogaik és kötelezettségeik vannak.

A munkások betegség esetére szóló biztosításáról Magyarországon elsőként törvényi szinten e törvény rendelkezett. A törvény felkérte az ipartestületet segélypénztárak létesítésére. A segélypénztár létrehozása nem volt kötelező, a biztosítás csupán önkéntes elhatározáson alapult. A törvény nem igazán volt eredményes, mivel 1884-től 1892-ig csupán 28 új ipartestületi segélypénztárat létesítettek. Statisztikai adatok szerint 1885-ben a munkások mindössze 40,6%-a volt biztosított.¹¹

A munkaidő a nyolcvanas években igen színes képet mutatott. A legrövidebb munkaidő az állami dohánygyárakban volt ahol 8-10 órát dolgoztak egy műszakban. A legtöbb gyárban azonban 10-12 órát dolgoztak. „Malmokban, szesz-és papírgyáraknál, valamint magas kemencéknél, öntödékben, téglá-és porcelánégetésnél a munka 12 órai szakaszfelváltás mellett folyik”

„A szakaszfelváltás némely esetben 18 órai, a legtöbb gyárban pedig 24 órai folytonos szolgálat mellett történik.” A malmokban gyakran 18 órát, az

¹¹ www.oep.hu/portal/page.

üvegyárakban 15 órát dolgoztak egyhuzamban. A gyárak 25 százalékában vasárnap sem szünetelt a munka.¹²

A gyárakban és üzemekben elterjedt a női és a gyerek munka, akiknek alkalmazását az 1873-ban a gazdasági válság tovább növelte. A nők általában a férfi munkabér alsó kategóriájának 50-60 százalékát, míg a gyerekek csak 20-40 százalékát kapták meg. Jelentős különbség volt a fővárosi és vidéki bérek között.

Az 1873-as gazdasági válság a mezőgazdaságban is éreztette hatását. Felgyorsult a parasztság rétegződése és nőtt a munkanélküliség. A válságot követően az 1880-as évektől azonban az ipari fejlődés felgyorsult. Az ipari termelés nyolcszorosára növekedett ebben az időben. Nagymértékben fejlődött a malomipar, a szeszipar, a cukoripar, konzervipar. Bővült a bányászat is, elősegítve ezzel a vas- és acélipar növekedését, hódító útjára indult a villamos energia. Folyamatosan bővítették a vasúthálózatot.¹³ Az ipari fejlődés megteremtette az igényt a magyar biztosítási rendszer megszervezése iránt, mert átfogó biztosítás nélkül nincs szociális biztonság.

IV. Az 1891-es kötelező betegbiztosítási törvény létrejötte

Az ipari munkásság kötelező betegségi biztosítását az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891. évi XIV. törvény valósította meg.

A törvény megszületését több mint egy évtizedig tartó előkészítő munka előzte meg. 1882-ben az ipari és kereskedelmi minisztérium felkérte a kereskedelmi és iparkamarákat, hogy vizsgálják meg a területükön működő iparvállalatoknál, hogy megfelelően hajtják-e végre az ipartörvény munkarendre és a gyártelepekre vonatkozó rendelkezéseit és egyben jelentsék azt is, hogy milyen betegsegélyező egyletek állnak fenn a munkások számára a cégeknél.

A levélhez egy kérdőívet mellékeltek, melyet az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztárnak is megküldtek. Tanulmányozták a külföldi vonatkozó törvényeket, törvénytervezeteket.

Az 1884-es Steyerlak-Aninán bekövetkezett bányakatasztrófa felgyorsította a jogalkotást. A bányászok követelték, hogy a törvény kötelezően nevezzen meg valakit, aki a vállalatokban, gyárakban, bányákban szerencsétlenül járt, munka- és keresőképességét véglegesen vagy ideiglenesen elvesztett munkás további fenntartásáról gondoskodni köteles.

¹² Somogyi Manó: Gyárfelügyelet és munkásviszonyok hazánkban. Szociálpolitikai Tanulmányok. Magyar Királyi Egyetemi könyvkereskedés, Budapest, 1900., 93-97. o.

¹³ Magyar gazdaság. Történelmi visszatekintés az ország gazdasági életére ([http://magyargazdasag.repeta. hu/gazdasagi-vilagvalsag](http://magyargazdasag.repeta.hu/gazdasagi-vilagvalsag)).

Két törvényjavaslat készült el. Egy a balesetbiztosítás és egy a betegbiztosítás kialakítására vonatkozóan. A balesetbiztosítási törvényjavaslatot, megküldték véleményezésre a kamaráknak. Az Országos Iparegyesület és a budapesti kamara véleménye szerint „kisebb balesetekből származó munkaképtelenség idején a segélyezést a betegbiztosítás keretei között lehetne megoldani, s az igazán súlyos balesetek – és ez ritka – ügyét pedig a valóban veszélyes gépek mellett dolgozó munkásokra nézve később kellene rendezni”.¹⁴

Ilyen előzmények után az Országgyűlés a betegbiztosítási törvényt az uralkodó jóváhagyása után 1891-ben elfogadta. Ennek indoklásában egyébként leszögezték, hogy ha majd megfelelő tapasztalatok állnak rendelkezésre a törvény végrehajtása kapcsán és megbízható statisztika az üzemi balesetekről, akkor a balesetbiztosítás bevezetése szükséges lesz.¹⁵

A törvény bevezetése összekapcsolódott a kormánynak a munkásmozgalom ellen indított nyílt támadásával. A kormány tudta, hogy a szociáldemokrata párt egyik fő szervezeti bázisa az Általános Pénztár, ezért a munkásbiztosítás fejlesztésével gyengíteni kívánta az erősödő munkásmozgalmat. Az Általános Pénztár minden ellene indított támadás ellenére tovább működött egészen 1906. március 7-ig amikor a két pénztár egyesüléséről döntés született.

V. Baleseti ellátások a betegbiztosítás keretében

Biztosításra kötelezettek voltak az 1984. évi ipartörvény alá tartozó foglalkozásokban dolgozók, nemre, korra és állampolgárságra tekintet nélkül, ha a bérük a megállapított összeghatárt nem haladta meg. Nem terjed ki a törvény hatálya az állami intézmények, a törvényhatóságok, a községek és állami vállalatok alkalmazottjaira, valamint a mezőgazdasági munkásokra, de önkéntesen a biztosításra nem kötelezettek is biztosíthatták magukat.

A törvény 10. §-a úgy rendelkezett, hogy „Addig is, míg a munkásoknak balesetek esetére való biztosítása külön törvény által szabályozva lesz, a jelen törvény 7.; illetve 8. §-ában megállapított segélyezés azon betegségi, illetve halálzási esetekre is kiterjed, melyek balesetek által okoztatnak”.

A pénztárak a következő ellátásokat fizették: (1) ingyenes orvosi kezelést, legfeljebb 20 hét tartamára, gyógyszert, gyógyászati segédeszközt, szülészeti támogatást és gyógykezelést, a biztosítóval közös háztartásban élő

¹⁴ Bódy Zsombor: A szociális kérdés kezelésének alternatívái a 19. század elején. Korall 2001/ősz-tél, 81. o.

¹⁵ Bódy Zsombor: A „társadalom kora” Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján (www.epa.oszk.hu/00800/00/861/00027/pdf).

családtag részére is; (2) táppénzt a három napnál hosszabb keresőképtelenség tartamára, legfeljebb 20 hétre, melynek maximális értéke a járulékalap 75%-a lehet; (3) a biztosított és családtagja elhalálozása esetén temetési segélyt; (4) kórházi ápolást a táppénzsegélyezés helyett.

A törvény hatályba lépését követő években megindult a biztosítási hálózat kiépítése. A kerületi betegsegélyező pénztárak az iparhatóságok segítségével alakultak meg.

A törvény hatféle betegsegélyezési pénztár felállítását tette lehetővé. Ezek a következők: (1) kerületi betegsegélyező pénztárakat, melyeknek területét a belügyminiszterrel egyet értésben a kereskedelemügyi miniszter állapította meg. Ezeknek tagjai a kerületben foglalkoztatottak, biztosításra kötelezett személyek, ha más pénztárnál nincsenek biztosítva; (2) vállalati betegsegélyező pénztárak, melyeket vállalkozó alkothat, ha egy vagy több szomszédos vállalatában legalább száz biztosításra kötelezett dolgozót foglalkoztat; (3) építési betegsegélyező pénztárak, melyek valamely hosszabb ideig tartó közúti, vasúti, vízi építkezések tartamára alakulnak; (4) ipartestületi betegsegélyező pénztárak, melyeket azok az ipartestületek alakíthatnak, amelyek tagjainál összesen 200 segéd munkásnál többet alkalmaznak; (5) bányabeteg-segélyező pénztárakat (társládákat), amelyek az 1854. évi ún. általános bányatörvény 210-214. szakaszai szerint alakíthatnak; (6) magánegyesülés útján létesített betegsegélyező pénztárakat, ha azoknak legalább 200 tagjuk van.

Az önkormányzattal működő betegsegélyező pénztárak felügyeletét az ipartestületek és a kereskedelmi miniszter látták el. A járulékok egyharmadát a munkaadók, kétharmadát a biztosítottak fizették.

1891-ben mintegy 450 ezer biztosításra kötelezett volt hazánkban. 1904-ben a bányatársládákat kivéve, 396 betegsegélyező pénztár működött. A kerületi pénztárak száma 98 volt.¹⁶ 1892-ben 10, 1893-ban 52, 1894-ben 23, 1895-ben 13 kerületi pénztár alakult.

A technika fejlődésével a gépek széles körű alkalmazásával egyre nőtt a baleseti veszély. Amennyiben baleset következett be, a munkáltatókat csak bírósági úton lehetett baleseti kártérítésre kötelezni.

VI. Az első munkavédelmi törvény rendelkezései és az iparvédelmi felügyelet

Az 1890-ben elkészült balesetbiztosítási javaslat nem került a Parlament elé. A törvénytervezetnek a baleset megelőzésre és az iparfelügyelői rendszerre

¹⁶ Adatok a hazai betegsegélyező pénztárakról. Magyar Ipar 1905. okt. 15. (XXVI. köt., 42. sz.).

vonatkozó részeit azonban külön törvényjavaslatként benyújtották és azt az országgyűlés elfogadta.

Az ipari és gyári alkalmazottaknak a baleset elleni védelméről és az iparfelügyeletről szóló 1893. évi XXVIII. törvénycikk tekinthető az első munkavédelmi törvénynek, mely a munkavédelmi előírások mellett rendelkezett az iparvédelmi felügyeletről is.

Figyelemmel arra, hogy törvényt csak 1950-ben helyezték hatályon kívül, azaz több mint ötven éven át megszabta a munkaadók és a munkavállalók munkavédelemmel kapcsolatos kötelezettségeit célszerű fontosabb rendelkezéseit megvizsgálni.

A törvény az első fejezetében a balesetek elhárítása és az alkalmazottak életének, testi épségének és egészségének megóvása érdekében szükséges intézkedéseket írja elő a munkáltatók részére. Így rendelkezik a leesés és a beesés elleni védelemről. A hajtó és fogaskerekek, a hajtóerő közvetítők védőkészülékkel vagy korláttal való ellátásáról. Védőkészülék alkalmazását írja elő körfűrészeken, a gyalu, maró, köszörülő és más gépeken. Előírja a felhúzógépek veszély nélküli működése érdekében teendő intézkedéseket. Rendelkezik a gyári helyiségek kellő szellőztetéséről, tűzoltó készülékekről és az első segélyről. A munkavállalók kötelezettségeként írja elő a rendszabályok megtartását és alkalmazkodást a vállalat üzeme körül az élet és testi épség és egészség biztosítása érdekében tett intézkedésekhez.

A jogszabály feljogosította az iparhatóságot, hogy munkavédelmi szabályszegés esetén intézkedéseket tegyen, a tapasztalt hiány és mulasztások megszüntetésére.

Ez a törvény hívta életre az iparfelügyelők intézményét, akik a kereskedelmi miniszternek alárendelt államhivatalnokok voltak. Az iparfelügyelők a törvény által kijelölt korlátok közt gyakorolták a gyárvizsgálatot, közreműködtek az iparfejlesztési teendőkben és eljárak mindazon ipari ügyekben, amelyekkel akár külön törvény, akár rendelet az iparfelügyelőt megbízta. A jogszabály feljogosította az iparfelügyelőket, hogy gyárak, ipartelepek területére belépjenek és vizsgálatot tartsanak, annak ellenőrzése végett, hogy foganatosítva vannak-e a balesetek megelőzésére és az alkalmazottak életének, testi épségének megelőzésére előírt rendelkezések. Az iparfelügyelő köteles volt figyelmeztetni a munkáltatót és az alkalmazottakat az észlelt hiányosságok pótlására, köteles volt a munkaadót útmutatással és szakszerű tanáccsal ellátni abból a célból, hogy az alkalmazottak élete, testi épsége vagy egészsége megóvására szolgáló intézkedések a lehető legcélszerűbben megvalósuljanak.

Amennyiben a felügyelő azt tapasztalta, hogy a munkáltató a figyelmeztetés dacára nem pótolta a hiányokat, köteles volt az illetékes

iparhatósághoz, közegészségügyi felügyelethez fordulni. Az iparfelügyelői vizsgálat kiterjedt mindazon gyárakra, ipari telepekre, amelyekben valamilyen elemi (gőz-, gáz-, víz-, hő-, lég-, elektromos) erő által hajtott erőgép volt alkalmazásban, vagy amelyekben bár erőgép nem működött, de legalább 20 alkalmazott rendszerint foglalkoztatva volt.

A törvényben meghatározott szabályszegések kihágásnak minősültek és azokat az iparhatóság pénzbírsággal sújtotta, amely 100-tól 300 forintig terjedhetett. A pénzbírság súlyának érzékeltetésére egy példa. Ebben az időben egy jól tejlő tehén ára 43 forint volt. Emellett a munkavállaló is felelősséggel tartozott a szabályok betartásáért.

Az óvórendszabályok megszegése esetén a dolgozó pénzbírsággal volt sújtható, amelynek összege 100 forintig terjedt.

Ami az üzemegészségügyet érinti, a közegészségügyi rendelkezésekről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk előírta, hogy az iparosok, gyárosok és bányatulajdonosok, amennyiben ragályos vagy járványos betegség üt ki a segédek, tanoncok vagy munkásaik között az illető betegnek azonnal orvosi segítségről kötelesek gondoskodni.

A közegészségügyi hatóság feladatává tette az egészségügyi szabályok megtartásának ellenőrzését a tanintézetekben, gyárakban és iparüzletekben.

VII. Mezőgazdasági dolgozók balesetbiztosítása

Az 1891. évi XIX. törvénycikk nem terjedt ki a mezőgazdasági dolgozókra. A kormány a tiltakozó mozgalmak megfékezésére 1900-ban a XVI. törvénycikkkel létrehozta az Országos Munkás- és Cselédpénztárt, amit a köznyelv csak „koldus-pénztárnak” nevezett.

Az alapítók között találjuk I. Ferenc Józsefet is, aki 6000 koronát ajánlott fel a pénztár felállításához. A kormány évi százezer koronával járult hozzá, az új intézmény létrehozásához.¹⁷

A pénztár tagja lehetett minden 14 évet betöltött, de 35 évesnél nem idősebb gazda, gazdasági munkás vagy cseléd. A pénztáron belül kétféle tagság volt: rendes és rendkívüli.

A rendes tagok baleset és rokkantság esetére biztosították magukat. A rendkívüli tagok csak baleset esetére voltak biztosítva. Ebbe a csoportba tartoztak az önkéntes biztosítottakon kívül a gazdasági cselédek is, akik után a munkáltató köteles volt személyenként egy korona 20 fillér évi járadékot befizetni a pénztárba. Ennek fejében a cselédek rendkívüli tagokként baleseti segélyezésben

¹⁷ Takács Imre: A magyar gazdasági munkásbiztosítás története. Az Országos Gazdasági Munkáspárt kiadása, 1934. o.

részesültek. A törvénycikk 13. §-a alapján „Ha a pénztár tagját baleset éri, őt a pénztár orvosa, a pénztár terhére gyógykezeli. A gyógyszerek, kötszerek, műszerek árát a pénztár fizeti. Ha a baleset miatt a tag egy hétnél hosszabb időre oly mértékben válik munkaképtelenné, hogy egy helybeli (gyermek, nő, férfi) gazdasági munkás vagy cseléd rendes keresetének a fele részét sem tudja megkeresni, részére a pénztár munkaképességének helyreállításáig, de legfeljebb 60 napig minden napra 1 korona segélyt ad!”

Ha a sérült a munkaadónak külső cselédje, már nem jár neki a napi egy korona munkaképtelenség idejére, a gazda legfeljebb negyedévi bért és – ha ellátásra is van szerződve – járandóságát köteles teljes egészében kifizetni. Havi 10 korona segély járt annak, akinek munkaképtelensége hatvan napnál tovább tartott, és a helybeli (gyermek, nő, férfi) gazdasági munkás vagy cseléd keresetének megfelelő összeg fele részét nem volt képes megkeresni. Az 50 százalékot meg nem haladó munkaképtelenségért nem járt kártalanítás. Akik tízévi tagság után rokkantak meg, szintén havi 10 korona segélyt kaptak életük végéig.

Ha a pénztári tag belehalt baleseti sérülésébe, családjának egyszer s mindenkorra 400 korona segélyt fizettek ki. A pénztár csak baleset és rokkantság esetére biztosította tagjait, betegség esetére egyáltalán nem gondoskodott róluk. A törvény egyedülálló volt Európában, mivel minden országban először a betegségbiztosítást vezették be és csak ezt követte a balesetbiztosítás bevezetése.

1905 végén a cselédpénztárnál összesen 488 612 személy volt biztosítva. (gazdasági cseléd 376 415), vagyis a biztosításra jogosult gazdasági munkásoknak és cselédeknek alig 12 százaléka.¹⁸ A törvény két évvel később módosították és kiterjesztették a gazdálkodási gépeknél alkalmazott munkásokra, baleset esetére.

VIII. Ipari és kereskedelmi dolgozók kötelező balesetbiztosítása

A századforduló idején Magyarország is a kapitalista fejlődés új szakaszába lépett. A monopóliumok fokozatosan vezető szerephez jutottak az ország gazdasági életében.

A gyári nagyipar, a kereskedelem sokféle ágazata a városokba vonzotta a falusi lakosságot. A nagyiparban dolgozók száma a munkanélküliekkel együtt 1890-ben 165 ezer volt, 1900-ra 320 ezerre, 1910-re 510 ezerre növekedett. A

¹⁸ Kis Adolf: Munkásbiztosítás Magyarországon. Szocializmus 1906-1907, 279. o.

fővárosba tömörült a nagyipari munkásság legnagyobb része, száma 1900-ban 65.396, ez 1910-re 123. 393-ra emelkedett.¹⁹

A század fordulóra Magyarország belépett a kapitalizmus új szakaszába. Kialakultak a monopóliumok melyek fokozatosan vezető szerephez jutottak a gazdasági életben.

Megerősödött a Magyar Szociáldemokrata Párt, melynek programja szorosan összefonódott a szakszervezetek programjával. Ebben a programban jelentős szerephez jutott a munkásvédelmi követelések. Ezek közül a legfontosabbak voltak a nyolcórás munkaidő bevezetése, az ingyenes orvosi ellátás, a biztosítás kiterjesztése valamennyi foglalkozási ágban dolgozó alkalmazottakra, a mezőgazdasági dolgozókra. Célul tűzték ki a baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítás megvalósítását.

A balesetbiztosítás kérdése az ipar- és kereskedelmi kamaráknál, és az Országos Iparegyesületnél is napirenden volt, szorgalmazták a törvény megalkotását.

Mindezt az 1893-as baleset-megelőzésről szóló törvénycikkhez kapcsolódó joggyakorlat magyarázza, amely a szavatosság elvének igen szigorú értelmezését tette általánossá. A bíróságok ugyanis ítélezési gyakorlatukban szinte odáig mentek, hogy a törvénycikk 1. és 37. §-ára hivatkozva majdnem automatikusan a vállalkozót tették felelőssé a balesetekért, függetlenül attól, hogy a technikailag lehetséges óvintézkedéseket megtette-e vagy sem.²⁰

Az 1907. évi XIX. törvénycikk létrehozta Magyarországon a betegbiztosítás mellett az ipari és kereskedelmi alkalmazottak kötelező balesetbiztosítását. A kötelező biztosítás bevezetését a tőkésék a munkásmozgalom megfékezésére, befolyásának csökkentésére igyekeztek felhasználni.

A törvény a betegségi és baleseti ellátást az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár (Országos Pénztár) feladatává tette és ezzel egységesítette a biztosítás két ágát mind intézményrendszerében, mind pedig a biztosítottak körében. Kiterjesztette a biztosítottak körét a közegészségügyi, kulturális intézmények alkalmazottjaira és az állami alkalmazottakra, ha egyéb keretek között nem voltak biztosítva, továbbá a mezőgazdasági mellékiparok alkalmazottaira is.

A munkások csak a betegbiztosítási költségekhez járultak hozzá, a pénzügyi terhek ötven százalékát viselték. A balesetbiztosítás költségei a

¹⁹ Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti szakaszában (1900-1914). Szikra, Budapest, 1955. 298-300. o.

²⁰ Bódy Zsombor: A „társadalom harca” Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján (www.epa.oszk.hu/00800/00861/00027/pdf).

munkáltatókra hárultak. A Pénztár élén az Igazgatósága állt, melynek irányítása alatt működtek a kerületi pénztárak. A biztosított személyek vagy igényjogosult hozzátartozóik és a pénztár között a baleseti kártalanításból folyó vitás ügyek eldöntésére a pénztár székhelyén, annak kerületére kiterjedő hatáskörrel választott bíróságok voltak illetékesek. A választott bíróságok illetékessége az egyes ítélőtáblák területére terjedt ki.

A törvény Budapest és Zágráb székhellyel két Állami Munkásbiztosítási Hivatalt hozott létre, amelyek ellátták a biztosítótársaságok állami felügyeletét. Felügyelték a biztosítással foglalkozó társaságok, pénztárak tevékenységét és ellenőrizték az orvosi és kórházi hálózataikat.

A törvény a hivatalt a munkásbiztosítási jogi ügyek végső bíróságává is tette. A hivatal munkájáról a polgári szociológusok így nyilatkoztak: „a bírói függetlenség és pártatlanság biztosítékával ellátott hivatalnak a munkásbiztosítás önkormányzatával szemben olyan széles körű felügyeleti, ellenőrzési és beavatkozási joghatóságot adott, amilyennel társadalmi igazgatás alatt álló, állami költségfedezés nélkül fenntartott egyesülésekkel szemben politikai hatóságot rendszerint nem lehet felruházni”.²¹

Az 1921. évi XXXI. törvénycikk egységes társadalombiztosítási bírói szervezetet épített ki. A törvény értelmében a biztosítási ügyekben vidéken a járásbíróságok, Budapesten pedig a Budapesti Munkásbiztosítási Bíróság járt el. E bíróságok ítéletei ellen jogszabályban meghatározott esetekben fellebbezésnek volt helye (pl. üzemek veszélyességi osztályba soroló határozata). Fellebbezés folytán a Munkásbiztosítási Felsőbíróság járt el.

Az önálló munkásbiztosítási bíráskodást 1932-ben megszüntették. Ezután a társadalombiztosítási ügyek elsőfokú elbírálása a Budapesti Királyi Ítéletábla hatáskörébe került át, a Budapesti Munkásbiztosítási Bíróság hatásköre a Budapesti Központi (Királyi) Járásbíróságra szállt át. A járásbíróság „mint társadalombiztosítási bíróság” hozta meg ítéleteit és ezt az ügycsoportot külön is kezelte.

A törvény négy alapvető fogalmazott meg, melyek meghatározóak voltak a társadalombiztosítás további fejlődése szempontjából: (1) a biztosítás kötelező; (2) a biztosítás szervezete országos, központosított; (3) a biztosítást ellátó szervek önkormányzati alapokon működnek; (4) paritás a pénztárak vezetésében a munkaadók és munkások egyenlő részvételével.

A törvény alapvető hiányosságai közé tartozott, hogy csak a veszélyesebb üzemeket vonta be a biztosításba. Jelentős volt azon üzemeknek vállalatok dolgozóinak száma akikre nem terjedt ki a balesetbiztosítás. Nem terjedt ki a hatálya a bányatársulásokra, azok úgy működtek tovább, mint

²¹ Diószeghy József: A munkásbiztosítás. Közgazdasági Szemle, 1920/1-3, 69. o.

korábban. A bányatársulások szolgáltatásai eltérőek voltak, de abban megegyeztek, hogy általában mindegyik segélyezése messze elmaradt az ipari munkásokat megillető, az 1907. XIX. törvénycikkben megállapított szolgáltatásoktól.

Emellett a legveszélyesebb munkakörülmények között dolgozó bányászok továbbra is a polgári jog szűkös szabályai alapján léphettek fel a bányatulajdonossal, illetőleg a bányavállalkozóval szemben. Ráadásul a bányapénztárak a bányához kötötték a bányászt, ami azt jelentette, hogy ha a bányász akár saját elhatározásánál fogva, akár a munkáltató felmondása miatt kilépett munkahelyéről, minden igénye megszűnt a pénztárral szemben. A társulások között nem volt semmiféle együttműködés, átjárhatóság.

Nem terjed ki a biztosítás a háztartási alkalmazottakra sem és nem történt gondoskodás az egyes foglalkozások különös veszélyeként jelentkező, ún. foglalkozási betegségben szenvedők kártalanításáról sem.

A törvénycikk az egyes üzemeket 14 veszélyességi osztályba, majd 1927-ben 65 osztályba sorolta be. Az egyes üzemek járulék fizetési kötelezettsége az üzem veszélyességi osztályához igazodott. Ezzel a Pénztár érdekelt volt abban, hogy ellenőrizze, hogy az üzemekben előfordult balesetek nem-e a hiányos berendezéseknek voltak a következményei, illetve, hogy nem-e szükséges az érintett üzemben megfelelőbb óvintézkedést alkalmazni. Ilyen szemle teljesítése végett az Igazgatóság és kerületi pénztárai megkereshették az illetékes iparfelügyelőt, a vasúti és hajózási főfelügyelőt, bányakapitányságot, dohányjövédéki központi igazgatóságot vagy a postaigazgatás illetékes közegét és a Vízépítési igazgatóságot.

Hasonlóképpen ellenőrizhette a pénztár a betegség esetére való biztosításba bevont üzemeket az iparegészségügy szempontjából is. A törvény feljogosította a Pénztár Igazgatóságát óvórendszabályok kérelmezésére is.

Amennyiben a munkáltató az előírt óvórendszabályokat vagy óvókészülékeket nem alkalmazta, a Pénztár az üzemet a veszélyességi táblázat magasabb osztálya alá sorozhatta, mely ezáltal a korábbinál magasabb járulék fizetésére volt köteles.

A törvény meghatározta azon balesetek körét melyeket tekintetében az alkalmazott biztosítottnak tekinthető. „Az e törvény értelmében biztosított alkalmazott oly szolgálat közben ért balesete esetére is biztosítottnak tekintetik, melyet a munkaadó vagy megbízottja rendeletéből vagy az üzem érdekében végez.”

Testi sérüléssel járó baleset után a biztosítottnak kártalanítás járt. Ennek keretében jogosult volt az alábbi ellátásokra: (1) ingyen orvosi kezelés, gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, a balesetet követő tizennegyedik évtől

kezdve; (2) járadék a munkaképtelenség, illetve munkaképesség csökkenése tartamára a tizennegyedik héttől, illetve a táppénz beszüntetésének napjától.

A járadék mértéke: a következőként alakult: (1) teljes munkaképtelenség esetében és annak tartamára, mint teljes kártalanítás, a biztosított évi munkakeresményének 60%-a; (2) a munkaképesség részleges csökkenése esetére és annak tartamára a teljes járadéknak az a hányada, amely az elveszett munkaképességének arányosan megfelel.

Ha a sérült a baleset következtében nemcsak teljesen munkaképtelenné, hanem magatehetetlenné is vált, úgy járadékát felemelték a teljes évi munkakeresményének teljes összegére. A baleset következtében elhalálozott biztosított után a kártalanítást az elhunyt hozzátartozóinak fizették ki, akik ezen felül még temetkezési segélyre is jogosultak voltak.

Az özvegyen maradt nő járadékra volt jogosult, ennek összege a baleset következtében elhunyt munkakeresményének 20%-ában volt megállapítva. Az özvegy a járadékra haláláig, vagy újabb házasságkötésig volt jogosult.

A törvénycikk 81. §-a szabályozta a szándékos baleset okozás következtében sérült biztosított esetén követendő eljárást. „Ha a baleset következtében sérült biztosított a balesetet szándékosan idézte elő, e sérüléséből kifolyólag minden kártalanítási igényét elveszti. A sérült elhalálozása esetében azonban a hozzátartozók a törvényszerű segélyeket és járadékokat ebben az esetben is megkapják.”

A munkaadó fizette a rá megállapított biztosítási összeget a Pénztárnak és a befizetett összegért cserébe a Pénztár szakmailag ellenőrzött ellátást adott a munkavállalók részére. E folyamat alakította ki az orvosi ipar- és munkagészségtant.

A Pénztár a munkáltatók által befizetett összegekből finanszírozta az orvosi ellátást, a táppénzeket és a kórházi költségeket. A kórházi ellátást kezdetben az állam által fenntartott intézményekben, vagy magánkórházakban biztosította, később pedig saját gyógyintézeteiben.

A balesetbiztosítás bevezetésével a törvénycikk a balesetet szenvedett munkás részére kártalanítást nyújtott, és ezzel meggyorsították a kártalanítás útját az eddig hosszan tartó pereskedés helyett.

A törvénycikk rendelkezett a balesetbiztosító pénztár megtérítési igényéről. A Pénztár regressz igényvel léphetett fel a munkáltatóval szemben, ha (1) a munkaadó vagy megbízottja a balesetet szándékosan idézte elő; (2) a baleset annak folytán következett be, hogy a munkaadó vagy megbízottja, akinek a megbízásából eredő eljárásáért felelősséggel tartozik, a törvény alapján hatóságilag elrendelt óvórendszabályokat nem foganatosította, illetőleg az így elrendelt óvókészülékekről nem gondoskodott. Szándékos károkozás esetén a munkaadó vagy a megbízott, a baleset folytán nyújtott kártalanításért és az

ügyben felmerült összes költségekért teljes kártérítéssel tartozott. Egyébként, pedig a pénztár által nyújtott kártalanítás tőkeértékét volt köteles megfizetni.

Amennyiben a megbízott a mulasztást rendes munkakörében, a munkaadó utasítása ellenére követte el, ez esetben a kártérítési kötelezettség kizárólag a megbízottat terhelte. A pénztár követelését bírói úton érvényesíthette. Az igény elévülésének ideje, a baleset napjától számított két évben volt megállapítva.

A biztosított vagy a törvényben meghatározott esetben hozzátartozója a törvény alapján megillető kártalanítás összegét meghaladó kártérítési igényét a munkáltatóval szemben csak akkor érvényesíthette, ha jogerős büntetőbírósági ítélet megállapította, hogy a munkáltató vagy megbízottja a balesetet szándékosan vagy nagyfokú gondatlansággal idézte elő.

Ebben az esetben a nyújtott baleseti segélyek és kártalanítások erejéig a kártérítési követelés a pénztárra szállt át. Büntetőbíró ítélet nélkül is helye volt a kártérítési igény polgári peres úton történő érvényesítésének, ha a szándékosság vagy gondatlanság büntetőbírói megállapítása, a balesetet előidézettnek a személyében rejlő ok miatt nem volt lehetséges pl. meghalt.

1912-ben a baleset esetére biztosított pénztári tagok átlagos létszáma 928.828 volt. A balesetek száma: 43.229, míg baleseti segély és járadék címén 4.300,370 korona került kifizetésre.²² A törvénycikk hatálya nem terjed ki a mezőgazdasági dolgozókra és a magániparosokra.

Az 1907. évi XIX. törvénycikk annyi hatással volt a mezőgazdaságban dolgozókra, hogy a hatályát kiterjesztették a mezőgazdaságban dolgozó összes gépmunkásra. Azonban néhány évvel később az 1912. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági gépmunkásokat ismételen az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédpénztárnál kötelezte biztosítani.

A szervezet 1927-ben Országos Munkásbiztosító Intézet néven működött, majd 1928-ban felvette az Országos Társadalombiztosítási Igazgatóság (OTI) nevet. A reform keretében felszámolták az Országos Munkásbiztosítási Pénztár összes helyi szerveit. Jogaik az országos Munkásbiztosítási Intézetre, mint jogutódra szálltak át.

Az OTI mellett a másik legnagyobb biztosító intézetként működött a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI). Emellett jelentős szerepe játszottak a vállalati pénztárak Ezek között a legnagyobbak voltak a MÁV, a Magyar Posta és a hajózás biztosító intézetei, melyek megtartották önállóságukat.

A betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló 1927. évi XXI. törvénycikk – mely az 1907. évi XIX. törvénycikk helyébe lépett – az üzemi

²² Ld. Révai Nagylexikon.

baleset fogalmát a következőképpen definiálta: „Üzemi baleset, amely a biztosításra kötelezettel, akár az üzemben, akár az üzemen kívül, de az üzem érdekében végzett munkaközben vagy az ily munkával vagy a munkavállalói viszonyal összefüggésben illetőleg az önként biztosítottat kereső foglalkozásában éri. Üzemi balesetnek minősül az is, amelyet a biztosításra kötelezett a munkaadó vagy megbízottja rendeletéből, bár nem az üzem érdekében végzett munka közben szenved.”

A törvény, kártalanítást biztosított – hacsak szűk körben is – az üzemi baleseteken kívül egyes foglalkozási betegségekre is. „Baleseti kártalanítás jár annak a biztosítottnak, illetőleg családtagjainak (75-78. §-ok) is, aki a balesetbiztosításra kötelezett üzemben vagy az oly üzem érdekében végzett munka közben vagy az ily munka következtében oly betegségbe esik (foglalkozási betegség), amely az illető foglalkozás különös veszélyeként a biztosított keresőképtelenségét illetőleg keresőképesség csökkenését vagy halálát vonja maga után. A minisztérium rendelettel állapítja meg az e § hatálya alá eső üzemek és minden egyes üzemnek megfelelő foglalkozási betegségeknek jegyzékét.”

Az első ilyen rendelkezés – a 198/1928. ME számú rendelet – mindössze az ólommérgezést, a higanymérgezést és a lépfenefertőzést minősítette kártalanításra jogot adó foglalkozási betegséggé, míg a későbbi szabályozás – a 7600/1936. ME számú rendelet – tízre emelte fel a kártalanítással járó foglalkozási betegségek számát.

IX. Az Országos Társadalombiztosítási Igazgatóság baleset-elhárítás és foglalkozás-betegségek megelőzése területén kifejtett tevékenysége

A törvény megfogalmazta a nők és a fiatalok alkalmazásnak feltételeit, az orvosi alkalmassági vizsgálatok feltételeit. 1927-től az OTI keretében Képességvizsgáló állomás jött létre. A biztosításra kötelezett, 17 évesnél fiatalabb egyének biztosítási jogviszonyba való belépésüktől számított egy éven belül két alkalommal kötelesek voltak részt venni az Állomás által szervezett képességvizsgálatokon.²³

1931-ben megalakult az OTI önkormányzatának balesetelhárítási szakbizottsága, amely a balesetelhárítási munkát irányította. Bekapcsolták mind a munkáltatókat, mind a munkavállalókat a baleset-elhárításba. Az intézet országos propaganda tevékenységet folytatott a baleset-elhárítás érdekében,

²³ Kiss László: A környezet-egészségügyi gondolkodás kialakulása és a környezet-egészségügy állapota Magyarországon a második világháborúig, Szociológia Szemle 2005., 156. o.

mely elsősorban lélektani hatásokra épült. Ennek számos eszköze volt, így a plakátok, a baleset-elhárítást népszerűsítő oktató-nevelő előadások. Ezek célja az volt, hogy felhívják a munkások figyelmét a munkaruha, testi védőfelszerelések, védőberendezések használatának jelentőségére. Hangosfilmek felhasználásával szemléltették az üzemi előírások és az egyéni magatartás szerepének jelentőségét a baleset megelőzésben.

A baleset-megelőzési propagandát nemcsak az üzemekben alkalmazták, hanem tanonciskolákban, ipari szakközépiskolákban is. Ezekkel az eszközökkel próbálták ösztönözni a fiatalokat a munkavédelmi ismeretek elsajátítására.

A törvény kötelezte az Országos Társadalombiztosító Intézetet, hogy gondoskodjék a foglalkozási megbetegedések elhárításáról. Ezt követően számos nagyvállalat üzemi rendelkezéseket működtetett és több iparági biztosító társaság és kórház is létesült. A nyomdaiparban használt ólomnak nagyon súlyos egészségkárosító hatása volt, ezért 1934-ben Budapesten az Országos Társadalombiztosító Intézetben belül létrejött az Ólomvizsgáló Állomás, amely az ólommal foglalkozó munkások időszakos ellenőrzését végezte és emellett rendszeresen ellenőrizte az üzemeket is.²⁴

A törvénycikk előírta, hogy ki kell dolgozni az Általános Balesetelhárító Óvórendszabályokat. Ennek alapján dolgozta ki az OTI 1939. november 1-re az Általános Balesetelhárító Óvórendszabályt.²⁵ Ezek hatálya vagy kiterjedt a biztosítás körébe vont összes vállalatra, üzemre, hivatalra és foglalkozásokra, vagy csak egyes iparágakra, üzemfajokra vagy foglalkozásokra.

Az óvórendszabályok megalkotása, módosítása és kiegészítése tárgyában hozott határozatok az illetékes miniszter jóváhagyásával váltak hatályossá.

Az 1937. XXI. évi törvénycikk kimondta, hogy a munkaidő napi nyolc óránál és heti negyvennyolc óránál nem lehet több; legalább negyedóra időtartamú munkaközi szünetet kell adni és egy évi folyamatos szolgálat után évenként hat munkanap fizetéses szabadság jár; a minimális munkabérek hivatalosan megállapítandók.

Ezek az eszközök azonban már nem voltak elegendőek a háború idején arra, hogy megelőzzék a balesetek ugrásszerű növekedését. Sok hadiüzemben napi 10-12 órát dolgoztak. Eltörölték a vásár- és ünnepnap munkaszünetet. Az üzemekben csak a termelés fokozását tartották szem előtt és háttérbe szorult a

²⁴ Feladatköre fokozatos bővülésével 1940-től a Foglalkozási Betegségek Vizsgáló Állomása lett és 1941-től Munkaegészségügyi Vizsgáló Állomás néven működött.

²⁵ A SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága törvényelőkészítő Főosztályának Szerzői Munkaközössége: Üzemi Baleset és foglalkozási betegség, Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1967.

munkavédelmi szabályok betartása. A Magyar Statisztikai Évkönyvek adatai szerint 1938-ban 43.033, 1942-ben 64.537 baleset történt, közel másfélszer annyi, mint a háború előtt.²⁶ A balesetek számának drasztikus növekedését jól illusztrálja a Csepeli WM Művek példája, amely a hadsereg fő szállítója volt. 1938-ban az üzem létszáma nyolcezerrel emelkedett egy év alatt. Túlnyomórészt nőket alkalmaztak, majd az általános hadkötelezettség bevetése után tömegesen állították munkába a 14-70 év közötti hadimunkásokat. Ennek és a már említett tényezőknek a hatása már az 1940-es statisztikában jelentkezett, ekkor még „csak” 49,14 baleset jutott ezer munkásra. Ez a szám 1941-ben 92,47-re, 1942-ben 88,35-re emelkedett.²⁶

X. Összegző gondolatok

A magyar munkavédelem és munkaegészségügy fejlődését a II. világháborúig áttekintve láthatjuk, hogy a kapitalizmus kezdeti szakaszában, amikor a gyártulajdonosok egyetlen célja a termelés fokozása volt, még nem alakultak ki azok a feltételek, amelyek biztosították volna a munkabiztonság legelemibb követelményeit.

A munkásmozgalom megerősödésével és hatékony fellépésével egyidejűleg megérették a feltételek arra, hogy az állam társadalmi szinten, a jog eszközével keressen megoldást a munkások védelmére. Az állam munkásvédelmi szabályok bevezetésével, a kötelező balesetbiztosítás keretében gondoskodott az üzemi baleseti sérültekről és a foglalkozási ártalomban megbetegedett dolgozókról.

Felhasznált irodalom

- Dr. Galgóczy Gábor: A foglalkozás-egészségügy központi intézménye. Hippocrates I. évf. 1. szám.
- Dr. Izsó István: A magyar bányászat jogi szabályozásának és hatósági felügyeletének története (<http://www.mbfh.hu/hu/bemutakozas/tortenet/index>).
- Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

²⁶ Petrák Katalin: A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért. Drucker Tibor: A csepeli munkásság helyzete a második világháború időszakában. Csepel története. A csepeli Vas- és Fémművek Pártbizottsága, 1965., 342. o.; Baksay Zoltán: A csepeli munkásság harca Magyarország függetlenségéért. Századok, 1968/5-6, 999. o.

- Balogh Sándor: Foglalkozási megbetegedések, a foglalkozás-orvostan és munkahigiéné nemzetközi és magyarországi története (<http://www.szote-u.szeged.hu>).
- Petrák Katalin: A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért, Táncsics Kiadó, Budapest, 1978.
- Farkas Károly: Jelentés a Budapesti Általános Beteg- és Rokkantsági Pénztár céljáról, szervezéséről és tizenöt éves működésének eredményéről, statisztikai táblákkal az 1870-1884. évig terjedő időközökben megbetegedett egyleti tagok (különböző iparágakba tartozó munkások) kórisméjéről. Az Általános Munkás Beteg- és Rokkantsági Pénztár kiadása, Budapest, 1885.
- Ecseri Lajos: A munkássegélyezés ügye Magyarországon. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1884.
- Dr. Somogyi Manó: Gyárfelügyelet és munkásviszonyok hazánkban. Szociálpolitikai Tanulmányok. Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedés, Budapest, 1900.
- Magyar gazdaság. Történelmi visszatekintés az ország gazdasági életére. <http://magyargazdasag.repeta.hu/gazdasagi-vilagvalsag>.
- Bódy Zsombor: A szociális kérdés kezelésének alternatívái a 19. század elején. Koral 2001/ősz-tél.
- Bódy Zsombor: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján (epa.oszk.hu/008000/00/861/00027/pdf).
- Bódy Zsombor: A „társadalom harca”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján (www.epa.oszk.hu/00800/00861/00027/pdf).
- Adatok a hazai betegsegélyező pénztárakról. Magyar Ipar 1905. október 15. (XXVI. köt., 42. sz.).
- Dr. Takács Imre: A magyar gazdasági munkásbiztosítás története. Az Országos Gazdasági Munkáspárt kiadása.
- Kis Adolf: Munkásbiztosítás Magyarországon. Szocializmus 1906-1907.
- Berend T. Iván-Ránki György: Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti szakaszában (1900-1914). Szikra, Budapest, 1955.
- Diószeghy József: A munkásbiztosítás. Közgazdasági Szemle 1920/1-3.
- Kiss László: A környezet-egészségügyi gondoskodás kialakulása és a környezet-egészségügy állapota Magyarországon a második világháborúig. Szociológiai Szemle 2005.
- A SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága törvényelőkészítő Főosztályának Szerzői Munkaközössége: Üzemi Baleset és foglalkozási betegség. Táncsics, Budapest, 1967.
- www.oep.hu/portal/page

Felhasznált jogszabályok

1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkről.
1840. évi XVII. törvénycikk a gyárak jogviszonyáról.
1872. évi VIII. törvénycikk az ipartörvény.
1884. évi XVII. törvénycikk az ipartörvény.

1891. évi XIV. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről.
1893. évi XXVIII. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyeletről.
1900. évi XVI. törvénycikk a gazdasági munkás- és cselédpénztárról.
1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére szóló biztosításáról.
1921. évi XXXI. törvénycikk a munkásbiztosítási bírászkodásról.
1927. évi XXI. törvénycikk a betegségi és baleseti kötelező biztosításról.

Sarolta Mádi

**Die Ausbildung und Entwicklung des Institutionensystem der Arbeiterschutz
und Arbeitsgesundheit in Ungarn bis zum II. Weltkrieg,
ins besonders betrachtet der Verantwortung der Arbeitgeber**

Zusammenfassung

Durchblickend über die Entwicklung der ungarischen Arbeiterschutz und Arbeitsgesundheit bis zum II. Weltkrieg können wir sehen, daß in der Anfangsphase des Kapitalismus, als die einzige Ziel des Fabrikhabers die Steigerung der Produktion war, bildeten sich noch nicht aus diejenige Bedingungen, die es die elementarsten Anforderungen der Arbeiterschutz gesichert hätten.

Mit der Verstärkung und deren wirksamen Auftretens der Arbeiterbewegung zur gleichen Zeit, sind die Bedingungen reif geworden dafür, daß der Staat auf gesellschaftlichen Ebenen, mit dem Mittel des Rechtes eine Lösung für den Schutz der Arbeiter suchen soll. Der Staat sorgte mit der Einführung von Arbeiterschutzesregelungen, im Rahmen der pflichtmäßige Unfallversicherung für die Betriebsunfallverletzten und für die berufsbedingt erkrankten Arbeiter.